

Дюрренматт Фрідріх

Життя та творчість

ФРІДРІХ ДЮРРЕНМАТТ

(1921 — 1990)

Дюрренматт народився у 1921 році у невеличкому селі Конольфінген у сім'ї пастора одного з сільських приходів Кантона Бері (Швейцарія). Вищу освіту отримав у Цюрихському й Бернському університетах, де вивчав філологічні та природничі науки, філософію і теологію, захоплювався історією мистецтва й наполегливо займався живописом.

У літературі дебютував у роки Другої світової війни. Похмурий, скептичний погляд на світ відокремлював Дюрренматта, з самого початку йому були притаманні риси письменника інтелектуального складу, але й підозріла несерйозність, позерство. Дюрренматт почав писати в ті роки, коли на підмостки європейських театрів вийшла драматургія "інтелектуального спрямування". У Франції, в роки війни, ставились п'єси Сартра, Камю та Ануя. У порівнянні з цією драматургією комедії і проза Дюрренматта набагато вільніші. Він не раз писав про свою тягу до ігри, про відсутність чітко сформульованого (до і під час роботи) замислу.

Драматургічним дебютом письменника стали п'єси "В писанні сказано..." (1947) і "Сліпий" (1947), в яких автор розглядає філософську парадоксальність протистояння абстрактної ідеї і життєвої правди. Наступними драматургічними творами стали "Шлюб пана Міссісіпі" (1952), "Ангел спускається у Вавилон" (1954). У цих п'єсах Дюрренматт, майстерно володіючи мистецтвом гротеску, піддає гострій критиці норози буржуазного суспільства. Світове визнання і славу драматургу приносить трагікомедія "Візит старої дами" (1956).

Вже з цих творів стала помітна одна особливість його творчості. Як і великий швейцарський письменник Макс Фріш, Дюрренматт не відображував у своїх творах дійсність Швейцарії. У 60-ті роки, на піку його творчості, літературна община була дуже схвильована "зникненням Швейцарії" у швейцарській літературі.

Але насправді це було зовсім не так. Дюрренматт, як і Макс Фріш,— спостерігач вітчизняної дійсності. Але ця дійсність, як і дійсність світова, стає знаковими елементами дюрренматтівської творчості. Дюрренматт пише, змішуючи, перетасовуючи характерні риси сучасного світу. З цього матеріалу він створює нову реальність, існуючу за своїми законами, кумедну, гротескную, страшную, фантастичную, але знайому, що легко упізнати. Сам письменник казав, що робить "моделі можливих людських відносин".

Твори Дюрренматта збагачені подробицями. Постановка його п'єс потребує видовища. Він постійно каже про свої пристрасті до "яскравого театру". Але конкретність самого сучасного життя здається йому сумнівною: вона лише покров, який скриває безодню. "У минулі часи,— писав Дюрренматт,— коли повноправним

жанром на європейській сцені була трагедія, її герої зіштовхувались з певними противниками. Перемога над ними, торжество героя могли змінити розвиток подій. У сучасній дійсності знайти противника не так просто. Свавільство диктаторів привело до гибелі мільйони. Але кров не тільки на них, але й на системі, яка їх породила. "Ніхто не мав до цього відношення, ніхто не хотів цього".

Паралельно з драматургічною діяльністю Дюрренматт пробує свої сили також у прозі. Оповідання "Тунель" (1952) і незакінчений роман "Місто" (1952) продовжують філософські роздуми письменника про сутність людського буття. Обидва твори обіграють фатальну неможливість людини протистояти трагічним подіям, одвічний потяг людини запобігти неминучому. Герой оповідання не в змозі ні відокремитись від остогидлих попутників (хоча він і закриває вуха ватою, очі — окулярами, рота — сигарою), ні зупинити поїзд, що некерований мчить до загибелі. Незакінчений роман має дуже виразні експліцитні ремінісценції з романом Ф. Кафки "Замок". Головний герой "Міста", який нещодавно влаштувався до тюрми охоронцем, відчуває себе таким же в'язнем, як і ті, яких він охороняє. Ніякі логічні доводи не можуть перекрити страшний висновок — "ниша" (замкнтий простір), куди він потрапив — це пастка, з якої йому ніколи не вирватись.

Поштовхом до сюжету в Дюрренматта дуже часто є поява з невідомого далека нового героя. Герой радіоп'єси "Аварія" (1956) комівояжер Трапе так само неочікувано з'являється в домі старих, граючих у суд, як стара дама в місті Гюллен (з "Візиту старої дами"). Але й там, де ніколи ніхто не приходить, дійсність Дюрренматта не піддається передбаченням.

Чи можна було б передбачити здійснене у XX столітті? Багато підтвердилось не тільки в окремих людях, але і в цілих народах, та в долі людства. Дюрренматт виходить саме з цієї якості сучасної реальності. Він створює дійсність, сповнену катастрофами. Його герої підвладні випадку, стародавньому року, який перевертає їх задуми. Особливо сильно випадок діє тоді, коли люди рухаються до мети згідно з точно розробленим планом. "Найгірший випадок не можна передбачити, він випадковий", — писав Дюрренматт у виставі "Фізики" (1962), де йдеться про можливість страшної всесвітньої катастрофи. Письменник вважає, що "мистецтво драматурга полягає в тому, щоб якнайкраще втілити випадок у сюжеті".

Радіоп'єса "Операція "Вега"" (1954) вся побудована на не співвідношенні очікуваного та результатів. Дюрренматт у далекому 1954 році передбачав можливість зоряних війн, перенесення політики до космосу. Він пише про політ на Венеру з метою використання злочинців, які століттями звозилися сюди двома ворожими державними угрупованнями, в майбутніх військових зіткненнях. Але дійсність, яка була прикрита хмарами далекої планети виявилась зовсім іншою, ніж уявляли собі прибулі. Прямо протилежною була й реакція існуючих в жахливих умовах мешканців на пропозицію повернутися на Землю.

Свої оригінальні, іноді дискусійні естетично-художні погляди на мистецтво Дюрренматт відтворив у збірнику есе "Проблеми театру" (1955), що є однією з головних

теоретичних праць письменника.

Основна напруга у творчості Дюрренматта — у подвійності начебто непорушної єдності. В одній дійсності він помічає дві, за покровом спокою він бачить хаос, за підвищенням — низьке, за райдужними надіями — близьку катастрофу.

Випадок, випадковість у його творах — лише звичний для письменника спосіб зрушити "подвійну оптику", розгойдати та надломити неіснуючу цільність.

Розлом цієї цільності — головний результат найрізноманітніших його сюжетів. У відомій комедії "Ромул Великий" (1965) матеріалом служить зміна епох. Рушиться один світ, світ великої культури, починається новий час. Наприкінці п'єси до римської столиці вступають варвари. Але злом життя почався раніше й лише поглиблюється протягом всієї вистави. Смішні деталі допомагають почати розшарування життя, руйнують одне, щоб показати за ним щось інше.

Славетною частиною творчості Дюрренматта є серія детективних романів ("Суддя та його кат" (1951), "Підозра" (1956), "Обіцянка" (1958)), після виходу яких за автором міцно закріпилась слава неперевершеного майстра, віртуоза детективного жанру. Через найцікавіші інтриги, аналітично точні й психологічно достовірні розслідування, разом з провідними детективам Берлахом і Маттеї автор не тільки і не стільки шукає злочинця, скільки розкриває потаємний механізм ситуацій, прихованих причин та наслідків, через які можна вийти на розгадку істинної дійсності, в основі якої всесильна гра випадку, що править Всесвітом і, на думку автора, є закономірністю життя.

У літературознавстві існує думка, що герої Дюрренматта нереальні та нагадують маріонеток. Відомий американський письменник Курт Воннегут порівняв якимось твори Дюрренматта з чарівними та рідкісними швейцарськими годинниками, у механізмі котрих все занадто якісне, але не має ніяких таємниць.

Ця думка здається нам не зовсім вірною. Дюрренматту дійсно не притаманний психологізм, який дуже довго шанувався у нас як ознака справжньої реалістичної літератури. Цей майстер яскраво показує розвиток людських душ лише тоді, коли це необхідно і коли це дійсно має глузд. Герої видатного швейцарця потрапляють у ситуації надзвичайні і всі вони реагують на ці ситуації не однаково. Часом герої роблять неприродні вчинки, такі, яких ми не могли передбачити. Але Дюрренматт добивається більшого: описані ним реакції незвичайні, але в них відображається те вічне, загальне, що є зрозумілим для багатьох людей. Є щось страшне в словах Дюрренматта про те, що "долі людей розігріваються однаково".

Творчість Дюрренматта завжди відрізнялась гумором. Не натушний та легкий, він довго не втрачає своїх властивостей; веселий, ледве не переходить у гротеск. Гумор Дюрренматта природний, тому що він заснований на тій самій подвійності зору, яка й відрізняє дар письменника. Його гумор фіксує не співвідношення, розщеплює цілісну картину світу. Дюрренматт обіграє навіть таку тему, як смерть людини та загрозу гибелі людства. Так комедія "Метеор" (1966) присвячена опису поступового "вмирання" головного героя письменника Швиттера. Смерть подається як бунт, як закономірне

прагнення до природності.

У повісті "Зимова війна у Тибеті" (1981) гумору немає. Не дивлячись на порівняно невеликий об'єм, перед читачем розгорнута грандіозна масштабна картина. Планета після атомної катастрофи. Немає багатьох країн та народів. Люди, як дикі рушать останні залишки техніки, в якій бачать причину того, що сталося. А десь у Тибеті продовжують битися наймити. Влада розпалює войовничі переконання, без яких тепер важко обійтись: поруч не такі самі напівмертві люди, а вороги, з якими треба боротися і заради цього жити. Проти кого воюють люди? За що віддають свої руки-ноги, кладуть свої голови? Ворог — це фікція. Батьківщини немає. Є непомітна адміністрація та наймити з різних країн і народів, які знищують себе й собі подібних.

Наймитство — страшне явище швейцарської армії. З давніх-давен жителі центральних кантонів заробляли цим собі на хліб, воюючи за чужі інтереси.. Але в повісті Дюрренматт розуміє це явище ширше. Він має на увазі не співвідношення, а катастрофічний розрив між людьми та чужою їм владою. В його кінцевому розумінні наймити — все людство. В оповіданні написано про замерзлі міста, про калік, які втратили розум, про світ, який схожий на бордель та тюрму. У цьому світі влада, яка дуже добре сховалася у бункерах, продовжує звертатися до своїх народів.

Вражає образ каліки, який ледве пересувається підземними ходами, дряпає на стіні свої записи протезом. Майже збожеволівши від страху, він готовий стріляти у будь-який момент у будь-кого. Його записи — крик душі, жаху перед тим, що трапилося, спогади про минуле життя. Про культуру, яка зруйнована й зараз похована під камінням. А може, це йому тільки здається? А може, люди, які його оточують лише слабкі тіні, а життя насправді зовсім інше? В цьому наймиті дві душі. Вже один тільки цей образ, фантастичний та переконливий, вбирає в себе трагічні риси сучасного людства.

До останнього подиху (помер великий швейцарський письменник 14 грудня 1990 року) Дюрренматт займав демонстративно нейтральну позицію як у політичних уподобаннях, так і у літературних напрямках. Автор 30-томного зібрання творів, лауреат кількох міжнародних премій (Мольєровської (1957), Шиллеровської (1959), Бюхнеровської (1988)), Дюрренматт залишається для нас людиною, яка, за його словами, "не вважає за необхідне вирішувати світові загадки", але й понині допомагає людству розбиратися у своєму такому заплутаному повсякденному житті, залишаючись завжди і гостро злободенним і, водночас, вічним.

"Візит старої дами"

Свою найкращу п'єсу "Візит старої дами (1956) сам автор характеризував як "трагічну комедію", вважаючи, що "тільки у драматичній формі комедії можна втілити сучасну трагедію".

Неймовірні події розгортаються у цій п'єсі. Нечувано розбагатівши, головна героїня — колишня жителька містечка Гюллен Клер Цаханесян — підкупає всіх мешканців рідного міста й примушує їх вбити за мільйон доларів чоловіка, який колись спокусився на її гідність. Місто Гюллен існувало за загальними законами людства. Його мешканці,

коментував Дюрренматт — "не чудовиська, а такі самі люди, як ми всі". Спочатку пропозиція американки-мільйонерши з гідністю відкинута всім містом, але поступово ситуація змінюється. Автор психологічно точно й обґрунтовано подає зображення механізму зміни настрою (за винятком пана вчителя) майже кожного з героїв: на одному з'явилися нові жовті черевики, другий палить дорогу сигару. Кожному начебто невідомо, чому він йде на такі витрати. Але підсвідома робота з виключення совісті вже почалася. Мотиви, які привели мешканців до рішення скоїти цей злочин, з розвитком дії починають здаватися такими природними, що драматург радить грати свою жорстоку виставу "не жорстоко, але зі всією людяністю, з сумом, а не з гнівом, і обов'язково з гумором".

Вистава "Візит старої дами" народилася, зі слів автора, із спогадів про маленький вокзал, на якому ніколи не зупинялися поїзди. Автор запитував себе: що могло затримати тут поїзд? Хто міг собі дозволити скористатися для зупинки стоп-краном? Це найбагатша жінка світу з'явилася у рідному містечку. І розгортаються події, які сповнені різними зіткненнями, дійсність Дюрренматта сповнена неочікуваними випадками і страшними у своїй повсякденності результатами, які врешті-решт шокували і палаючу гнівом мадам Цаханесян, і всіх жителів міста, але після того, як вже все відбулося і нічого не можна змінити.

ОСНОВНІ ТВОРИ: п'єси: "У писанні сказано..." (1947), "Сліпий" (1947), "Шлюб пана Міссісіпі" (1952), "Ангел спускається у Вавилон" (1954), "Аварія" (1956), "Візит старої дами" (1956), "Фізики" (1962), "Метеор" (1966), збірка есе "Проблеми театру" (1955), романи: "Суддя та його кат" (1951), "Підозра" (1956), "Обіцянка" (1958), повість "Зимова війна у Тибеті" (1981).

ЛІТЕРАТУРА: 1. Павлова Н.С. Фридрих Дюрренматт. — М., 1967.; 2. Затонский Д.В. Дюрренматт и детективы // Затонский Д.В. Зеркала искусства. — М., 1975.